

Ahmed el-Müsellem el-Mevsilî (ö. 1150/1737) ve *ed-Dürri'n-Nakî fi İlmi'l-Mûsikâ* Adlı Eseri

FAZLI ASLAN
Dr., BAŞÖĞRETMEN
e-posta: fazli.arслан@hotmail.com

abstract

Ahmad al-Musallam al-Mousilî and al-Durr al-Nakî fi Ilm al-Mûsikî. The personality of Ahmad al-Musallam al-Mousilî is unknown. The origin of his *al-Durr al-Nakî fi Ilm al-Mûsikî* was written by Abd al-Mumin al-Balkhî in Persian language and it was translated into Arabic by al-Mousilî. The original title of al-Balkhî was *Bayân al-Maqâmat al-Âliyya Maa al-Furûi wa al-Awzân al-Asliyya*. Al-Mousilî wished to name his translation *al-Durr al-Nakî* because of his extra significant information. Some of the scholars thought wrongly that al-Balkhî is Safî al-Dîn Abd al-Mumin al-Urmawî thereby this treatise was quoted from works of Safî al-Dîn especially from his *al-Risâla al-Sharafîyya*. In this study *al-Durr al-Nakî* was translated into Turkish and indicated this wrong.

key words

mûsikî, al-Mousilî, al-Durr al-Nakî, Safî al-Dîn, al-Sharafîyya.

Giriş

İslam dünyasında mûsikî nazariyatı alanında yazılmış eserlerde, genel olarak iki üslup göze çarpmaktadır. Birincisi, mûsikîde ses sistemi, sesin fiziksel özellikleri, aralıklar ve oranları, makam dizileri ve bunların matematiksel oran değerlerini ele alan, sistemcilerin takip ettiği üslup, ikincisi ise mûsikînin astroloji ile ilişkisini inceleyen, makamların okunacağı vakitlere, insan üzerindeki etkileri gibi konulara değinen eserlerdeki üsluptur. Üzerinde çalıştığımız bu risale ikinci grup mûsikî kaynaklarına örnektir.

Ed-Dürü'n-Nakî'de, kendi üslubunda yazılan kitaplardan farklı olarak, orijinal ifade ve anlatımlar, önemli bilgiler bulunmaktadır. Eserde makamların dizileri yerine, onların tabiatı, insan ruhu üzerindeki etkilerine değinilir. Müziğin teorisinden daha çok makamların kökenleri ile ilgili olarak mistik tariflere, makamların astroloji ile ilişkisine, değişik vakitlere göre etkilerine yer verilir. Temel makamların her biri bir Peygambere dayandırılır. Özellikle risalenin hacmine göre uzun sayılabilecek giriş bölümünde olduğu gibi, farklı konulara ani geçişler yapılır. İsfahan insanının bidatlerine değinilir. Türklerin sert mizaçlı oldukları için filan makamın iyi geleceği ifade edilir. Risaledeki bu orijinallik, üzerinde çalışma yapma gereği duymamızın ilk sebebidir.

Bizi bu çalışmaya sevk eden diğer husus ise, XIII. yüzyılın ünlü müzik bilimcisi Safiyyüddîn Abdülmümin el-Urmevî'nin *er-Risâletü's-Şerefiyye*'si üzerine doktora çalışması yaparken bu risaleyi okuduğumuzda bunun *Şerefiyye*'den iktibas edildiği yönündeki iddiaya muttali olmamızdır. Yapılan inceleme neticesinde iki eser arasında hiçbir yakınlığın olmadığını gördük. Bu risaleyi tam metin olarak yayımlayarak hem içerik ve üslup bakımından Safiyyüddîn'in eserleri ile bir ilişkisinin olmadığını ortaya çıkarmak hem de müzik alanında bilimsel çalışma yapanların sınırlı sayıdaki kaynaklarına bir risaleyi daha kazandırmak istedik.

Ahmed el-Müsellem el-Mevsilî, Eserleri ve ed-Dürü'n-Nakî

Ahmed el-Müsellem el-Mevsilî'nin biyografisi ile ilgili olarak kaynakların bize verdiği bilgiler, onun ismi, doğum ve ölüm tarihleri ve yazdığı birkaç eserin zikredilmesinden ibarettir. el-Mevsilî'nin tam ismi Ahmed b. Abdurrahman el-Mevsilî el-Kâdiri er-Rufaî'dir. El-Müsellem¹ olarak bilinir. 1150/1737 yılında öldüğü rivayet edilir.² İsmail Paşa el-Bağdâdî, müellifin üç eser yazdığını bildirir: *Tezkiretü'l-Mütezekkir ve Tabsratü'l-Mütebassır, ed-Dürü'n-Nakî fî Fenni'l-Mûsikâ ve Sirâcü'l-Kelâm fî Şerhi'z-Zalâm*.³ Celal

1 Brockelmann, sin'i sakın okuyarak Müslim olarak yazmıştır. Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden 1938, Supplementband, II, 508; Shiloah da aynı şekilde okumuş ve al-Muslim olarak yazmıştır. Bkz. Amnon Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings, (c. 900-1900)*, Munchen, 1979, s. 287.

2 İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn Âsâru'l-Musannifîn*, İstanbul, 1951, I, 171; Wilhelm Ahlwardt, *Verzeichniss der Arabischen Handschriften*, Berlin, 1893, V, 66; Brockelmann ve ondan naklen Shiloah, el-Mevsilî'nin 1124/1712'den önce doğduğunu naklederler. (Brockelmann, Supplementband, II, 508) el-Bağdâdî'nin verdiği ölüm tarihi doğru ise el-Mevsilî'nin doğum tarihinin, Brockelmann'ın belirttiği 1124/1712 yılından çok erken olması gerektiğine veya el-Mevsilî'nin çok genç yaşta öldüğüne hükmetmek gerekir.

3 el-Bağdâdî, I, 171; Müellifin biyografisi hakkındaki bu kısa malumat için ayrıca bkz: Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Beyrut 1957, I, 270; Hayruddin ez-Zirikî, *el-'Alâm*, Da-

Hanefî'nin ifadesine göre, Davud Çelebi, *Mahtûtâtü'l-Mevsil* adlı kitabında el-Müsellem'in bir şîir divanı olduğunu belirtir. Yine Celal Hanefî, Said Deveci'den şifâhen aldığı bilgiye göre, el-Mevsilî'nin tasavvufla ilgili bir kitabının olduğunu ve bunun Şit Nebi Camiinin kütüphanesinde bulunduğunu yazar.⁴

Ed-Dürü'n-Nakî'nin aslı, *Beyânu'l-Makâmâtî'l-Alîyye Mea'l-Furûi ve'l-Evz-âni'l-Asliyye*'dir. Farsça yazılan bu eserin müellifi Abdülmümin el-Belhî'dir. El-Mevsilî, bu risaleyi Arapçaya tercüme etmiş ve asıl nüshaya önemli eklemeler yaptığı için ismini değiştirmiş ve *ed-Dürü'n-Nakî fi İlmi'l-Mûsikâ* koymuştur.⁵

Ed-Dürü'n-Nakî, Davud Çelebi'nin, 1927 tarihli *Mahtûtâtü'l-Mevsil* adlı eserinde *ed-Dürü'n-Nakî fi Fenni'l-Mûsikâ* adıyla zikredilmiş kısaca tanıtılmıştır. Davud Çelebi bu Risalenin özel bir nüshasını tanıtırken, 17 sayfa olduğunu, içinde Abdülmümin'e nispet edilen temel makamların tabiatlerini gösteren bir dairenin bulunduğunu ve nüshanın 1124/1712 yılında Osman b. Salih Bey tarafından istinsah edildiğini belirtir.⁶ Celal Hanefî, *ed-Dürü'n-Nakî*'nin bir başka nüshasının Musul Müzesi Müdürü Said Deveci'de bulunduğunu, Deveci'nin de elindeki bu nüshayı 1941 yılında Seyyid Abdülğani en-Nakîp elindeki bir nüshadan istinsah ettiğini belirtir.⁷ Celal Hanefî, Said Deveci nüshasından kendisi için istinsah etmiş, daha sonra en-Nakîp nüshası karşılaştırmıştır. En-Nakîp nüshasında çok fazla hatanın bulunduğunu söylemektedir. Elinden geldiği kadar, müellif el-Mevsilî'nin "*Yanlışılarımı af kalemiyle düzeltsinler.*"⁸ sözüne uyarak hataları düzeltmeye çalıştığını belirtmiştir.⁹

Ed-Dürü'n-Nakî'nin kaynaklarda belirtilen nüshaları şunlardır:

1. Berlin, 5523 Pm. 105/1, 1-7a 200x150(150x93) mm. 24-25 satır. Kalın, sarımtırak ve parlak kağıt, sağlam, miklepli cilt. 2a: Mukaddime,¹⁰ 2b: 1. bab, 2b: 2. bab, 5b: 3. bab, 6b: hatime. Nüshada nağmelerin etkileri ile ilgili bir zeyl bulunmaktadır. 1200/1785 yılında istinsah edilmiştir.¹¹

ru'l-İlm, Beyrut 1989, I, 147-148; Shiloah, s. 287. Corci Zeydan, *Tarihu Âdâbi'l-Lügati'l-Arabiyye*, Daru'l-Hilal, t.y, b.y, III, 365.

4 Ahmed el-Müsellem el-Mevsilî, *ed-Dürü'n-Nakî fi İlmi'l-Mûsikâ*, (neşr. Celal Hanefî), Dâru'l-Cumhuriyye, Bağdat, 1964, s. 3.

5 el-Mevsilî, s. 4.

6 el-Mevsilî, s. 5-6. Celal Hanefî bu risaleyi göremediğini ifade etmektedir.

7 Bu nüsha Irak Müzesi yazmaları içinde kayıtlıdır. Bkz. dipnot 13.

8 Bkz. bu çalışma, s. 4.

9 el-Mevsilî, s. 6-7. Hanefî, bu nüshayı esas alarak Risaleyi 1964 yılında yayımlamıştır. Tercümede kullandığımız çalışma da Celal Hanefî'nin bu yayınıdır.

10 Shiloah'a göre mukaddime vr. 1a'dadır. bkz. s. 289.

11 Shiloah, s. 289; Ahlwardt, V, 66.

2. British Museum Add. Nr. 23494, 10 varak, 205x140 (158x84)mm., 21 satır, 2b: Mukaddime, 4a: 1. bab; 4b: 2. bab; 5b: 3. bab; 7b: hatime.¹²

3. Irak Müzesi Yazmaları, nr. 15146/1, 14. sayfa, 15x21 cm. 18 satır. İstinsah tarihi, 1270/1853.¹³

Risalenin Tercümesi

Ed-Dürü'n-Nakî fi İlmi'l-Mûsika

Bize İslam dinini lütfeden, insanların efendisi olan Peygamberi ile bize doğru yolu gösteren, ikram ve nimetlerle bizi yaratılmışların çoğundan şerefli kılan, bizi ibadetle sorumlu tutan ve her birimize bir makam veren Allah'a hamt olsun.

Bütün eksik sıfatlardan tenzih ettiğimiz Allah, bize, “*Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?*” hitabını buyurmuş, “*Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin).*”¹⁴ cevabını vermeyi bize ilham etmiştir. Bize, kendisine uymakla istikameti emretmiş ve yüksek dereceler vaat etmiştir. Bütün akl-ı selim sahiplerini azameti ile hayrette bırakmıştır. İnsanoğlunun idraki daha sorunun başında cevaptan aciz kalmaktadır. Nimetler nehrinin arkasını idrak edemez zihinler, hikmetler denizini nasıl idrak etsinler?

Hicaz'a gitmek üzere Irak'tan kervanını yüklemiş ve bol rızık veren Allah'ın emirlerine muhalefet etmeden Beytü'l-Atik'e karşı durmuş olan kimse gibi Allah'a hamt ederim. Ben şahadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. O tektir ve ortağı yoktur. Bütün mevsimler ve zamanlar onundur. Şahadetim öyledir ki şekten, şüpheden ve Isfehan insanının bidatlarından uzaktır. Yine şahadet ederim ki Hz. Muhammed onun kulu ve elçisidir. O elçi ki Allah zulüm ve nifak ehline karşı ona yardım etmiştir. Allah onunla Necd ve Hicazlıları şereflendirmiştir. O sebeple Necd ve Hicaz, aşıkların uğrağı olmuştur. Allah'ım! Efendimiz Hz. Muhammed'e onun ehl-i beytine ve ashabına salâtu selam olsun, vezinler denk geldiği, furû usûlden türediği ve nevrüz-ı arap, nevrüz-ı acemin önüne geçtiği müddetçe.

Bundan sonra aciz bir kul olan Ahmed b. Abdurrahman el-Mevsilî der ki, bazı kardeşler benden, kâmil bir üstad, fazilet ve irfan ehlinin hocası Abdülmümin el-Belhî'nin risalesini onlar için tercüme etmemi istediler. Allah, emziren annelerin emzirmeyi unutacağı, hamilelerin hamlini bırakacağı günün dehşetinden onu emin kılsın. O risalesini Farsça yazmış, adını *el-Makâ-*

12 Shiloah, s. 289; *Osmanlı Mûsikîsi Literatürü Tarihi*, İrcica Yay. İstanbul 2003, s. 102.

13 *Osmanlı Mûsikîsi Literatürü Tarihi*, s. 102. (Üsâme Nasır en-Nakşibendî *Mahtûtâtü'l-Mûsikâ ve'l-Ğina ve's-Sema fi'l-Mektebeti'l-Mathafi'l-Irakî*, s. 16-17'den naklen).

14 A 'râf suresi, 7/172.

mâtü'l-Aliyye Mea'l-Furûi ve'l-Evzâni'l-Asliyye koymuştur. Benden dört tabiatlı (hava, su, toprak, ateş) makamları onlara açıklamamı istediler ki onu duyan ve düşünenler ondan büyük bir lezzet alsın. Farsça ve makam bilgimdeki eksiklik sebebiyle ondaki bazı amaçları görememiş olabilirim.

Baktım ki onlar, bu isteklerinden vazgeçmiyorlar, aramızdaki sözü de uzatmamak için onların isteklerine olumlu cevap verdim. Bunu yaparken Fettâh olan Allah'tan, cömertlik ve hoşgörü denizi olan onun Peygamberi Muhammed (a.s.) den yardım istedim. Farsça herhangi bir müşkül sözcük olduğunda onu Arapça ile açıkladım. Bu eserime *ed-Dürru'n-Nakî fî İlmi'l-Mûsikâ*¹⁵ adını verdim.

Risaleyi, bir mukaddime, üç bölüm ve bir hatime olarak düzenledim.

Mukaddime: Makamların aslını, neden meydana geldiklerini ve bu ilme niçin mûsikî adının verildiğini açıklar.

1. Bölüm: Her bir makamın Peygamberlerden birisine dayandığını ve yedi asıl makam olduğunu açıklar.

2. Bölüm: Makamların daireleri, bunların burçlar ve feleklerle ilişkisi hakkındadır.

3. Bölüm: Makamların tabiatları ve okurken onlara uygun harfler hakkındadır.

Hatime: Meclisler ve dinleyenlerin tabiatlarına göre her meclise karşılık gelen makamlar, bunların okunması, makamlar arası geçiş, hangi makamla başlanıp hangisiyle biteceği hakkındadır.

Bu satırlar üzerinde duran kemal ehli insanlardan ricam şudur: Yanlışlarımı afv kalemiyle düzeltsinler ve onları en güzel sözlerle telafi etsinler. Aynı zamanda eksikliğim yüzünden beni yargulamasınlar. Bu sanattaki kulacım kısıdır. Yardımcı olan Allah'tan isteğim, bu eserimi dinleyenlerin kalbinde etkili ve faydalı kılmasıdır. Amin.

Mukaddime

Makamların Aslının Açıklanması

Bu ilme mûsikî denmesinin nedeni, rivayet edilen şu hadisedir: Musa (a.s.), İsrailoğulları'na Sina çölünde gelen susuzluk üzerine Allah'a kırk yıl boyunca dua ile meşgul oldu. Cebrail (a.s.) geldi ve dedi ki: "Ey Musa! Allah sana selam söyler ve der ki: Asanla taş vurun ki kudret ve hikmetimi göresin."¹⁶ Musa (a.s.) asasıyla taş vurdu. O taştan on iki çeşme fişkırdı.

15 Müellif eserin adını burada bizzat zikretmiştir. Bazı kaynaklarda ise Risalenin adı, *ed-Dürru'n-Nakî fî Fenni'l-Mûsikâ* olarak yer almaktadır. Bkz. El-Bağdadî, I, 171; Brockelmann, Supplementband, II, 508; Kehhale, I, 270; Ahlwardt, V, 66.

16 Tevrat, Çıkış 17.

Bunun üzerine her çeşmeden bir diğerine benzemeyen güzel bir ses çıktı. On iki makam işte bundan alınmıştır. Meselenin aslı budur. Cebrail (a.s.) dedi ki; “Ey Musa! Sula. ” Bu iki kelime (Musa ile eski) kısaltılarak bu sanatın ismi olmuş ve mûsikî denmiştir.

Birinci Bölüm

Her bir makam bir peygamberin lahnidir ve yedi temel makam vardır.

Fazilet sahibi bazı kişilerden, temel makamların yedi tane olduğu, bu makamlardan her birinin bir peygambere ait olduğu rivayet edilmiştir. Şeyh Safiyyüddîn Nüzhetü'l-Enâm fî Tarîfi Külli Veznin ve Makâm¹⁷ adlı eserinde rivayetin ilk bölümünün daha doğru ve tercih edilir olduğunu söylemiştir.

Asıl makamların yedi tane olduğunu söyleyen kimse onları şöyle sıralamıştır.

Rast; Adem (a.s.) ın, “Rabbimiz! Kendimize zulmettik.”¹⁸ dediği zamanki makamdır.

Uşşak; Musa (a.s.) ın, Firavun’un adamlarından birini öldürdüğünde, *Rabbim onlardan bir kişiyi öldürdüm.*¹⁹ dediği zamanki makamdır.

Irak; Yusuf (a.s.) ın, “Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni dâvet ettiği şeyden daha sevimlidir.”²⁰ dediği zamanki makamdır.

Maveraünnehr; Yunus (a.s.) ın, balığın ağzına girdiğinde, “...karanlıklar içinde, “Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum”²¹ dediği anki makamdır.

Hüseynî; Davud (a.s.) ın, “Derken Rabb’inden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah’a yöneldi.”²² ayetinde belirtilen, tevbe secdesinde bağışlanma dilerken kullandığı makamdır.

Hicazi; İbrahim (a.s.) ın oğlu İsmail’i kurban edeceği vakit, ona; “Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?”²³ sözünü söylediği zamanki makamdır.

17 *Ed-Dürü'n-Nakî'nin*, Safiyyüddîn Abdülmümin el-Urmevî'nin eserlerinden iktibas edildiği fikrine zemin hazırlayan bu tür cümlelerdir. Oysa Safiyyüddîn'e nispet edilen böyle bir eser bilinmemektedir. Ayrıca makam terimi Safiyyüddîn'in kitaplarında bulunmamaktadır. Bu terim daha sonra kullanılmaya başlanmıştır.

18 'Araf Suresi, 7/23.

19 Kasas suresi, 28/33

20 Yûsuf suresi 12/33

21 Enbiyâ suresi, 21/87

22 Sa'd suresi, 38/23-24.

23 Saffât suresi, 37/102.

Neva; İsmail (a.s.) ın babasına cevap verirken, “Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın.”²⁴ dediği anki makamdır.

Bunlar asıl makamlardır. Diğerleri furûdur. Asıl makamlar Acem Meliki Şah Şîreviyye zamanına kadar gelmiştir. Diğer makamlar onun zamanında ortaya çıkmış ve on iki olmuştur. Bunun sebebi, onun yanında, mûsikî ilminde çok maharetli Sadi adındaki bir adamdır. Sadi, yedi asıl makamdan, makamların tabiatlarına göre ve on iki burca uygun olarak on iki makam ortaya çıkarmıştır.

İkinci Bölüm

Makamların Daireleri, Burç, Felek ve Saatlerle İlişkileri

Bil ki on iki makam, dört unsurdan oluşmaktadır. Ateş, su, toprak ve hava.

Rast: Elementi/tabiatı ateştir. Burcu ise Koç'tur. Saati, üçüncü felek Zühre'nin²⁵ cuma günüdür. Şubelerinden birisi nîrîzdır. Farsça'da buna mâye ve pençgâh denir. Yine murğak olarak da adlandırılmıştır. Makamların birincisidir.

Uşşak: Elementi su, burcu İkizlerdir. Saati ikinci felek Utarit'in²⁶ çarşamba günüdür. Beyâtî onun şubelerindedir. Buna humâyûn, hazîn ve kûçek de denir. Bu, makamların ikincisidir.

Irak: Elementi hava, burcu Akreptir. Saati beşinci felek Merih'in²⁷ salı günüdür. Sabâ onun şubelerindedir. Ona düğâh, çargâh ve zâvile de denir. Makamların üçüncüsüdür.

Hüseyn el-Perverdî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: “Meleklerin, tatlılığı ve lezzeti sebebiyle çargâh makamıyla tespih ettiklerini, sözüne itimat edilen birinden duydum.”

Hicazî: Elementi hava, burcu Balık'tır. Saati altıncı felek Müşteri'nin²⁸ perşembe günüdür. Onun şubesi dır.²⁹ Buna düğâh, hicazî ve hazîn denir. Yine buna kûçek de denir. Makamların dördüncüsüdür.

24 Saffât suresi, 37/102.

25 Venüs

26 Merkür

27 Mars

28 Jüpiter

29 Bunun gibi birkaç şube ismini okuyamadık. Birkaçı da aşağıda gelecektir. Bunların, Risalenin yazıldığı bölgeye mahsus şube isimleri olduğu açıktır. Aslen Kerküklü olan Prof. Dr. Mahir Nakip'e de bu şube adlarını sorduk o da bunları el-Maa, Akberi, el-Me'lifet, el-Mülfek olarak okudu ve ilk ikisinin anlamı olmadığını diğer ikisinin de “ellefe” ve “lefeke” kelimelerinden geldiğini belirtti. Shiloah da bunları, maa, akberî, malafat, mulfak olarak yazmıştır. Biz bu şube isimlerini olduğu gibi yazmayı tercih ettik.

Zengûle: Elementi hava, burcu Yengeç'tir. Saati birinci felek Kamer'in³⁰ pazartesi günüdür. Onun şubesi aşîrandır. Aynı zamanda buna müberka' ve hüzzâm da denir. Yine buna bestenigâr da denir. Bu, beşinci makamdır.

Muhaliif: Elementi su, burcu Terazi'dir. Beşinci felek Merih'in çarşamba günüdür. Şubesi uzzâl'dır. Aynı zamanda buna nühüft ve sûfiyân³¹ denir. Yine buna ruy-i mevzûn da denir. Altıncı makamdır.

Safiyüddîn'in *Nüzhetü'l-Enâm fî Tarîfi Külli Veznin ve Makâm*'da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Adem'in ruhunu çamur kalıbına girmek üzere getirdiklerinde o kalıptan korktu. Çünkü ruh ulvi idi. Çamur ise süfli. İkisi aynı cins değildir. Allah bir meleğe bu kalıba girmesi için emretti. Melek o kalıba girdi ve içerde Allah'ı tespih etti. Onun tespihi uzzâl makamındaydı. Bunun üzerine Adem'in ruhu buna aşına oldu ve içine girdi. Ruh tam yerleştikten sonra melek buradan çıktı. Bu ses kesilince ruh çıkmayı düşündü. O anda Hz. Adem doğrularak oturdu. Ondan sonra ruh kaldı ve bu makamı her duyduğunda ona meyletti."³²

Buselik: Elementi ateş, burcu Aslan'dır. Saati, dördüncü felek Şems'in³³ pazar günüdür. Onun nişâbûr diye bir şubesi vardır. Buna selmek, nihavend ve geveşt de denir. Yedinci makamdır.

Şâhnâz: Elementi ateş, burcu Yay'dır. Saati altıncı felek Müşteri'nin pazartesi günüdür. Muhayyer adında bir şubesi vardır. Buna beyne'l bahreyn ve evc de denir. Aynı zamanda buna muhayyer-i evc de denir. Sekizinci makamdır.

Hüseynî: Elementi toprak, burcu Başak'tır. Saati ikinci felek Utarit'in çarşamba günüdür. Onun hisar adında bir şubesi vardır. Buna mâveraün-nehr ve gerdâniye de denir ve dokuzuncu makamdır.

Mukabil: Elementi toprak, burcu Oğlak'tır. Saati üçüncü felek Zühre'nin cumasıdır. adında bir şubesi vardır. Buna ve vechül-hüseynî de denir. Onuncu makamdır.

Neva: Elementi toprak, burcu Boğa, saati üçüncü felek Zühre'nin cuma günüdür. Bu makamın arîbûn adlı bir şubesi vardır. Buna nevrûz-ı arab ve

30 Ay

31 Celal Hanefî bunun İsfahan'dan geldiğini belirtir. Bkz. s. 26.

32 Bu efsane farklı biçimde şöyle rivayet edilir: "Yüce Allah Adem'in kalıbını yarattıktan sonra ruha, "Adem'in vücuduna gir." diye emreder. Ruh girmeye korkar. O zaman Allah (c.c.) Cebrail'e; "Cennetten Koşney'i getir ve çal." diye emreder. Bu yüce emir üzerine Cebrail, cennetten alıp getirdiği Koşney'i çalınca mest olan ruh bedene girer." Bu efsaneye göre yaratılış ile birlikte ilk çalgı çalan Hz. Cebrail'dir. Bu sebeple Cebrail, mûsikîşinasların piri kabul edilir. Yine bu efsaneye göre ilk çalgı Koşney yani Çifte'dir." Bkz. Ethem Ruhi Üngör, "Osmanlı'da Türk Musikisi ve Çalgılar", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, X, 582.

33 Güneş

segâh da denir. Aynı zamanda buna nevrûz-ı acem denir. On birinci makamdır.

Nevrûz: Elementi su, burcu Kova, saati yedinci felekteki Zühal'in³⁴ cumartesi günüdür. Bunun nevrûz-ı rum diye bir şubesi vardır. Aynı zamanda buna irak-ı acem ve necdî ve zirkeş de denir. On ikinci makamdır.

Eğer denilse ki tek bir makamdan iki şube nasıl çıkartılabilir ve sen nasıl çıkarıyorsun? De ki; Şemsuddîn Ebu'l-Fadl Muhammed Kemâl ve Hüseyin el-Mâhir ve iki kâmil üstad olan İbrahim ve İshak³⁵ kendi kitaplarında zikretmişlerdir ki makamın şubelerinden birisi makamın başlangıcı, ikincisi ise “meyahane”sidir.³⁶

On iki makamın sayısı budur. Şubeleri ile birlikte hepsi otuz altıdır.³⁷ Allah daha iyisini bilir.

Bu ilmi bilenler aşağıdaki şeklin doğruluğunda ittifak etmişlerdir. Bu kişiler, üstad Abdülmümin'in üslubunu benimsemişler ve bilgisinin mükemmelliğinden dolayı onun hakkını teslim etmişlerdir. Allah en doğrusunu bilir.

Makam	Element	Burç	Gezegen	Gün	Şube	Harf
Rast	Ateş	Koç	Zühre	Cuma	nîrîz, mâye, pençgâh, murğak	elif, he, tı, mim, fe, şın, zel
Uşşak	Su	İkizler	Utarit	Çarşamba	beyâti, humayûn, segâh-ı rekb, terkiib-i hicâzî	cim, ze, kef, sin, kaf, te, zı
Irak	Hava	Akrep	Merih	Salı	saba, çargâh, dügâh-ı rekb, zâvile	ha, dal, lam, ayn, rı, hı, ğayn
Hicazî	Hava	Balık	Müşteri	Perşembe	dügâh-ı hicâzî, hazîn, kûçek	ha, dal, lam, ayn, rı, hı, ğayn

34 Satürn

35 Son sayfada da bu iki isme yer verilmiş ve bunların İbrahim el-A'cemî ve İshak el-Mevsilî oldukları zikredilmiştir.

36 “Meyanhane” olmalıdır. Bu kavram, bilindiği gibi, aslında peşrevlerin üçüncü hanesinde asıl makam dizisinin dışına çıkılarak değişik ses ve diziler kullanılan bölümün adıdır. Günümüzde, meyan bölümü, bütün eserlerin, ana makamın dışına çıkılarak, genellikle tiz seslerde icra edilen bölümleri için kullanılır.

37 Cetvelde sadece 48 adet şube ismi yer almaktadır.

Zengüle	Su	Yengeç	Kamer	Pazartesi	aşîran, müberka', hüzzam, besteniğâr	cim, ze, kef, sin, kaf, te, zı
Muhelif	Su	Terazi	Merih	Salı	uzzal, nühüft, sûfiyân, rûy-i mevzûn	cim, ze, kef, sin, kaf, te, zı
Buselik	Ateş,	Aslan	Şems	Pazar	nişâbûr, selmek, nihavend, geveşt	elif, he, tı, mim, fa, şın, zel
Şâhnâz	Ateş	Yay	Müşteri	Perşembe	muhayyer, evc, beyne'l- bahreyn, muhayyer-i evc	elif, he, tı, mim, fe, şın, zel
Hüseynî	Toprak	Başak	Utarit	Çarşamba	hisar, mâverâünnehr, , gerdaniye	be, vav, ye, nun, sad, se Ē, dat
Mukabil	Toprak	Oğlak	Zühre	Cuma	zâvile, vechü'l- hüseynî	be, vav, ye, nun, sad, se, dat
Neva	Toprak	Boğa	Zühre	Cuma	arîbûn, segâh, nevrûz-ı arab, nevrûz-ı acem	be, vav, ye, nun, sad, se, dat
Nevrîz	Su	Kova	Zühal	Cumartesi	nevrîz-i rum, necdî, ırak-ı acem, zîrkeş	cim, ze, kef, sin, kaf, te, zı

Üçüncü Bölüm

Makamların Tabiatları ve Onlara Uygun Harfler

Bil ki bu makamların ve hece harflerinin doğasını bilmek gerekiyor. Bunu fark ettiğin zaman, makamlarla harflerin birbirlerine uyumlu olması gerektiğini anlayacaksın.

Rast, buselik ve şâhnâz nârîdir. (Elementi ateştir/Ateş karakterlidir.) Hüseyinî, mukâbil ve neva toprak karakterli, uşşak, muhâlif ve nevrîz su karakterlidir. Irak, hicaz ve zengûle hava karakterlidir. Herhangi bir makamın alt şubesi de onun asıl karakterine tabî olur.

Bil ki her harfin de karakteri vardır:

Elif, he, tı, mim, fe, şın ve zel, ateş,

Be, vav, ye, sad, te, dat, toprak,

Cim, ze, kef, sin, kaf, te, zı, su,

Ha, dal, lam, ayn, rı, hı, ğayn, hava karakterlidir.

Bu makamlardan bazılarını okumak istediğin zaman, onu, gününde ve saatinde oku ve aynı zamanda okuyuşun, kafiyeğe uygun olsun ki senin için bu makamın lezzeti ortaya çıksın.

Örneğin rast makamını okumak istediğin zaman bunu, cuma gününün ilk saati oku. Çünkü o Zühre'nin saatidir. Kasidenin kafiyesi de “elif” veya “he” ya da “tı” ve bizim zikrettiğimiz ateş karakterli harfler olmalıdır. Çünkü bu harfler rast makamına uygundur. Böylece her makam, kendisine özgü olan saatler, gece ve gündüzlerle birleşir. Gece ya da gündüzden herhangi bir saati öğrenmek istediğinde aşağıdaki levhaya bak.

Bu levhaya göre pazar gününün saati, perşembe gecesine mahsustur. Pazartesinin saati cumanın gecesi içindir. Salı gününün saati cumartesi gecesi içindir. Çarşamba gününün saati, pazar gecesi içindir. Perşembe gününün saati pazartesi gecesi içindir. Cuma gününün saati salı gecesi içindir. Cumartesi gününün saati çarşamba gecesi içindir. Gece ya da gündüze ait bir saati öğrenmek istediğinde burada çizilmiş levhaya bak.

Bil ki bir makama mahsus olan saat gündüzün başında olur, sonra ortasında olur. Çünkü saatlerin (günlerin) sayısı yedidir. Her gündüz için on iki saatin geçmesi lazım, çizilen levhada olduğu gibi. Bunu idrak et ki doğruyu bulasın.

Günler	Cumartesi	Cuma	Perşembe	Çarşamba	Salı	Pazartesi	Pazar	Günler
Geceler	Çarşamba gecesi	Salı gecesi	Pazartesi gecesi	Pazar gecesi	Cumartesi gecesi	Cuma gecesi	Perşembe gecesi	Geceler
Güneşin doğuşu	Zühal	Zühre	Müşteri	Utarit	Merih	Kamer	Şems	1
Güneşin yükselişi	Müşteri	Utarit	Merih	Kamer	Şems	Zühal	Zühre	2
Kuşluk	Merih	Kamer	Şems	Zühal	Zühre	Müşteri	Utarit	3

Zevalden önceki kuşluk	Şems	Zühal	Zühre	Müşteri	Utarit	Merih	Ay	4
Zeval vakti	Zühre	Müşteri	Utarit	Merih	Kamer	Şems	Zühal	5
Zevalden sonra	Utarit	Merih	Kamer	Şems	Zühal	Zühre	Müşteri	6
Öğle ve ikindi arası	Kamer	Şems	Zühal	Zühre	Müşteri	Utarit	Merih	7
İkindiden önce	Zühal	Zühre	Müşteri	Utarit	Merih	Kamer	Şems	8
İkindi	Müşteri	Utarit	Merih	Kamer	Şems	Zühal	Zühre	9
İkindiden sonra	Merih	Kamer	Şems	Zühal	Zühre	Müşteri	Utarit	10
Gün batımından önce	Şems	Zühal	Zühre	Müşteri	Utarit	Merih	Kamer	11
Gün batımından sonra	Zühre	Müşteri	Utarit	Merih	Kamer	Şems	Zühal	12

Hâtime

Dinleyicilerin Tabiatlarına Göre Her Meclise Uygun Olan Makamlar, Makamların Okunması ve Makamdan Makama Geçiş

Bil ki insanların karakterleri farklı farklıdır. Zarifi vardır, kabası vardır. Her makamın bir yeri ve sözü ve her yerin bir adamı ve durumu vardır.

Eğer şeyhlerin ve sufilerin meclisinde isen, mukâbil, nevrûz-ı arab, zengûle ve arîbûn makamında okumalısın. Çünkü onların kalpleri riyâzât ve ibadetlerle hassaslaşmıştır. Tabiatları, nefis mücadelelerinin büyüklüğü sebebiyle selim ve latiftir. En küçük şey onları etkiler. Onlar ateş karakterli makamları dinlediklerinde aşka gelir adeta yanarlar. Toprak ve hava karakterli makamları dinlediklerinde ise kalpleri parçalanır.

Alimler meclisinde isen, uşşak, ırak ve hicazî makamında okumalısın. Çünkü onlar ilimlerinin hararetinin zirvesindedirler. Bu makamlar ise su ve hava karakterlidir.

Türklerin meclisinde isen rast, zengûle, buselik ve ırak makamında okumalısın. Çünkü tabiatları katı ve soğuktur. Kalplerine tesir edecek hararete ihtiyaç duyarlar. Rast, buselik ise ateş karakterlidir.

Avâmın meclisinde isen, , aşîran, hazîn, muhayyer, şâhnâz makamlarında okumalısın. Çünkü onların tabiatları katı ve kuvvetlidir. Şâhnâz, muhayyer ateş, , ve hazîn hava karakterlidir. Çünkü havanın karakteri soğuktur ve onda yanıklık ve hüznü vardır.

Eğer dersin ki her makamın bir saati ve bu saatin bir günü olduğuna göre o zaman her makam ancak ait olduğu günde okunacaktır. Buna cevabım şudur: Eğer makam saatine uygun olursa başka bir gün de okunabilir. Örneğin, neva'nın saati, cuma günü Zühre'dir. Fakat Pazartesi Zühre'nin altıncı saati okunabilir. Salı günü Zühre'nin üçüncü saati okunabilir. Cetvele bakarsan saatleri anlarsın.

Bil ki eğer bu makamlardan birini okumak istersen gündüz, gece saatine ve aşağıdaki altı vezinden uygun olanına dikkat etmen gerekir. Usûl ve furû' olsun makamların hangisiyle başlanıp hangisiyle bitirmenin uygun olacağını bilmen gerekir. Bu örnek üzere okursan dinleyenlerin kalbi açılır ve hayvanlar bile onunla coşarlar.

Altı vezin, şâhnâz, buselik, hisar, irak, rast, zengûledir. Bu makamların vezin olarak adlandırılmasının sebebi bunların bütün makamlarla ilişkili olmasıdır.

Makamların asıllarına gelince onlar dört tanedir. İlki rast, ikincisi irak, üçüncüsü zengûle, dördüncüsü mukabildir.

Uşşak, neva, buselik, şâhnâz, pençgâh, nîrîz, rastın furûudur.

Necdî, saba, çargâh, hüseyinî, hisar, maveraünnehr, evc ve nevrîz, irakın furûudur.

Hüzzam, aşîrân, sûfiyân, beyâtî ve arîbûn, zengûlenin furûudur.

, hazîn, hicâzî, segâh, uzal, muhalif ve segâh-ı rekb, mukâbilin furûudur.

Bunları öğrendikten sonra bil ki rastı okumaya başladıysan ondan sonra neva, uşşak ve beyatiye geçmeli, hisarla bitirmelisin.

Hüseyinî ile başladıysan necdî, muhayyer, sabaya geçmeli, çargâhla bitirmelisin.

Eğer buselik ile başladıysan ondan şâhnâza, evc ve hisara geçmeli maveraünnehr ile bitirmelisin.

Irakla başladıysan ondan nevrîz, necdî, nevrîz-i ruma geçmeli ve aşîran ile bitirmelisin.

Uzsal ile başladıysan, muhalif, sûfiyân, hicazi, , hazîn, mukâbile geçmeli ile bitirmelisin.

Bunlar Abdülmümin el-Belhî, Şemsuddîn Ebu'l-Fadl ve Mevlana Hüseyin el-Perverdî'nin görüşleridir. Abbasiler döneminde seslerinin güzelliği sebebiyle Davud Peygambere nispet edilerek Davudî olarak meşhur olmuş İbrahim el-A'cemî, İshak el-Mevsilî ise şöyle demişlerdir: "Eğer bir makamla başladıysan o makamın şubesine geçmeli, sonra başladığın makamları bitirmelisin. Çünkü bu, bir makamdaki diğerine geçmekten daha hoş bir icradır." Büyük üstad Yusuf Câmî, İbrahim en-Nihavendî ve Ali er-Rivâyâtî

ve Mevlana Hüseyin Çakırî ve diğerleri de İbrahim el-A' cemi, İshak el-Mevsilî'nin görüşünü benimsemişlerdir.

14 Rebiussani 1270/1853 Perşembe günü tamamlandı.

Said Deveci bu risaleyi, Musul eşrafından Seyyid Abdülğani Efendi'nin elindeki nüshadan 1361 Zilkadenin Çarşambasında (9 Kanunuevvel 1941) kendisi için istinsah etmiştir. Allah'a hamt, Efendimiz Muhammed'e salat-u selam olsun.

Sonuç

Abbas el-Azzavî, *Ed-Dürri'n-Nakî*'nin Safiyyüddîn'in eserlerinden iktibas edildiğini söylemektedir. Azzavî bu konuda iki görüş ortaya atmaktadır. Bu Risalenin Safiyyüddîn'in *İkâ'* adlı Farsça eserinden, el-Mevsilî tarafından Arapça'ya nakledildiğini belirtmektedir. Yine o *Şerefiyye*'den iktibas edildiğinin ihtimal dahilinde olduğunu ifade etmektedir.³⁸

Bu risalenin aslı olan *Beyânu'l-Makâmâtî'l-Aliyye Mea'l-Furûi ve'l-Evzâni'l-Asliyye*'nin yazarı Abdülmümin el-Belhî'dir. Risaleyi Farsça yazmıştır. El-Mevsilî bu risaleyi Arapçaya tercüme etmiş ve asıl nüshaya önemli eklemeler yaptığı için ismini değiştirmiş ve *ed-Dürri'n-Nakî fi İlmi'l-Mûsikâ* koymuştur.³⁹ İşte Azzavî Abdülmümin el-Belhî'yi, Safiyyüddîn Abdülmümin el-Urmevî ile karıştırmıştır. *İkâ'* ve *Şerefiyye*'den iktibas edildiği şeklindeki bilginin yanlışlığı ise adı geçen eserler incelediği zaman ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü gibi *ed-Dürri'n-Nakî*'de *ikâ'* konusuna hiç yer verilmez.⁴⁰ Aynı şekilde *Şerefiyye*'de ele alınan hiçbir konu bu eserde yer almaz. Muka-yese yapabilmek için beş makaleden oluşan *Şerefiyye*'nin içeriğine göz atalım:

Birinci Makâle: Sesin oluşumu, duyulması, dağılımı, tizlik ve pestlik sebepleri, sesin, nefesli ve telli sazlarda oluşumu ve nitelikleri.

İkinci Makâle: Sayıların birbirlerine oranları, bu oranların isimleri, uyumlu (mülâyim) ve uyumsuz (mütenâfir) aralıklar, aralıkların uyumlu oluş sırasına göre tasnifi.

38 el-Azzavî, *el-Mûsikâ'l-İrâkiyye fi'l-Ahdi'l-Moğol ve't-Türkmân*, Bağdat, 1951, s. 33.

39 el-Mevsilî, s. 4.

40 *İkâ'* adlı eserin Farsça yazıldığı ve Amasyalı Ahmed oğlu Şükrullah tarafından Türkçe'ye tercüme edildiği yönünde bilgiler vardır. Bkz. el-Azzavî, *el-Mûsikâ'l-İrâkiyye*, s. 33, Safiyyüddîn Abdülmümin el-Urmevî, *er-Risâletü'ş-Şerefiyye fi'n-Nisebi't-Te'lifîyye*, (Thk. Haşim Muhammed er-Receb) Dâru'r-Reşid, Bağdat, 1982, s. 13; Âdil el-Bekrî, *Safiyyüddîn el-Urmevî, Müceddidü'l-Mûsika'l-Abbâsiyyeti*, Bağdat, 1978, s. 87.

Üçüncü Makâle: İkinci makâlede tertip edilen aralıkların birbirleri ile toplanması ve çıkarılması, orta (vustâ) aralıklardan cinslerin (dörtlü ve beşliler) tertibi, isimleri ve bunların uyumlu ve uyumsuzları.

Dördüncü Makâle: Büyük aralık tabakaları içerisinde cinslerin tertibi, tertip edilen cinslerin oranları ve sayıları, dörtlü ve beşlilerle bir ve iki oktavlık dizilerin oluşturulması, ud sazının akordu, ud üzerindeki perdeler ve oranları, dörtlü ve beşlilerle makamların tasnifi, isimleri ve perdelerinin cetvellerle gösterilmesi, farklı akortlarla icra ve intikal (notalar arasında geçiş) konusu.

Beşinci Makâle: İkâ' ve devirlerinin oranları ve beste yapım bilgileri.⁴¹

Safiyüddîn birçok müzik yazmasında olduğu gibi *ed-Dürü'n-Nakî*'de de yer alan astrolojik tariflere, mûsikî-tıp, mûsikî-gök cisimleri ilişkisine, sayıların kutsallığı gibi konulara *er-Risâletü's-Şerefiyye*'de yer vermemiştir. Görüldüğü gibi iki eser arasında bir benzerlik bulunmamaktadır.

Risalenin metni tümüyle incelendiği zaman, bu eserde yer alan konuların, Safiyüddîn'in Abdülmümin el-Urmevî'nin ve *er-Risâletü's-Şerefiyye*'sinde ele alınan konularla benzer olmadığı görülecektir.

Risale, astrolojik konulara yer veren mûsikî kaynaklarına güzel bir örnektir. Ancak verilen bilgilerle, bu tarzda yazılan diğer örnekler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Makamların asıl ve fûru olarak tasnifinde farklılıklar var. Risalede önce temel makamların yedi olduğu ifade edilmekte bunlar bir peygambere dayandırılmakta, sonra temel makamların on ikiye çıktığı belirtilmektedir. Yine temel makamların aslında 4 tane olduğu kaydedilmektedir. Arkasından, daha önce asıl makamlardan sayılan bazı isimler bu dört makamın fûru içinde zikredilmektedir.

Risalede özellikle kulağa hoş gelen melodinin insan ve hayvanlar üzerindeki etkileri, icra sırasında makamlar arası geçişin, insan kulağına hoş gelmesi için gelişigüzel yapılmaması konularında önemli bilgiler verilmektedir.

---

41 Fazlı Arslan, *Safiyüddîn-i Urmevî ve Şerefiyye Risâlesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2007, s. 31-32.